

Petar Puhmajer, Krasanka Majer Jurišić, Bernarda Ratančić

Istraživanja zagrebačkih gornjogradskih palača

Petar Puhmajer
Krasanka Majer Jurišić
Bernarda Ratančić
Hrvatski restauratorski zavod
HR – 10000 Zagreb, Ilica 44

UDK: 728.3.025.3/.4(497.521.2)“2019/2022“
Prethodno priopćenje / Preliminary statement
Primljeno / Received: 22. 5. 2023.

Članak donosi pregled rezultata konzervatorsko-restauratorskih istraživanja Hrvatskoga restauratorskog zavoda, provedenih na osam građevina zagrebačkog Gornjeg grada od 2019. do 2022. godine, uoči i nakon potresa. Ta su istraživanja činila prve opsežne korake njihove predstojeće obnove, s obzirom da su građevine u potresima stradale u većoj ili manjoj mjeri. Obuhvaćene su: palača Vojković-Oršić-Rauch (Matoševa 9), sklop Banskih dvora (Trg sv. Marka 1 i 2), palača Bužan (Opatička 8), palača Pongratz (Visoka 22), palača Amadeo (Demetrova 1), palača Jelačić – kasnije zgrada Realne gimnazije (Grič 3), kuća Lovrenčić (Demetrova 18) i naposljetku, palača nekadašnjeg Odjela za bogoštovlje i nastavu (Opatička 10). Sve navedene građevine vrsni su primjeri svjetovne arhitekture 18. i 19. stoljeća, a mahom ih karakterizira građevna slojevitost. S obzirom na dosadašnju nedostatnu istraženost zagrebačke povijesne arhitekture, kao i potrebe što hitnijeg pristupanja sanaciji šteta od potresa, konzervatorska su istraživanja bila temelj za izradu daljnje dokumentacije. Ponudila su odgovore za bolje razumijevanje građevnog razvoja ovih zgrada, njihovih tipoloških i prostornih osobina, izvornog izgleda i obrade elemenata opreme, poput zidnog oslika, štukatura ili kamenih detalja, a time su ujedno prepoznate, a ponegdje i iznova definirane, njihove arhitektonske i umjetničke vrijednosti.

Ključne riječi: arhitektura, barokna arhitektura, arhitektura klasicizma, arhitektura historicizma, palače, kuće, javne zgrade, Zagreb, Gornji grad, barok, 18. stoljeće, 19. stoljeće, potres, konzervatorska istraživanja

Keywords: Zagreb, Upper Town, architecture, baroque architecture, 19th-century architecture, earthquake, building research, conservation research

UVOD

Nakon razornog potresa u Zagrebu 22. ožujka 2020. godine, Hrvatski restauratorski zavod je, zajedno s Ministarstvom kulture i medija te Gradskim zavodom za zaštitu spomenika kulture i prirode, proveo očevid nastalih šteta unutar zaštićene povijesne urbane cjeline grada, a posebice na Gornjem gradu gdje je stradalo mnogo povijesnih građevina. Oštećenja su bila u vidu urušavanja dimnjaka, zabata, krovnih vijenaca, rastresenih krovova i pokrova, pukotina u zidovima, međukatnim konstrukcijama, svodnim i stropnim plohamama, ali i oblikovnim elementima od kamena, žbuke i terakote.¹ Neposredno nakon potresa pristupilo se pregledu stanja, izrađena je osnovna dokumentacija svakog pojedinoga stradalog kulturnog dobra, s fotografijama i opisima, utvrđivanjem štete te klasifikacijom nužnih zahvata. Nastavilo se s provođenjem hitnih mjera zaštite, preventivnim konzervatorsko-restauratorskim radovima, izradom troškovnika te nužnim raščišćavanjima i podupiranjima.

Najopsežnije aktivnosti HRZ-a bile su vezane uz konzervatorska istraživanja nekolicine istaknutih gornjogradskih palača. Podrazumijevale su arhitektonsko snimanje zatečenog stanja i konzervatorsko-restauratorska istraživanja s izradom elaborata. U njima su objedinjeni rezultati arhivskih i povijesno-umjetničkih istraživanja, dokumentacija zatečenog stanja s analizom prostornih i oblikovnih karakteristika građevina, pregled stanja nosive konstrukcije te restauratorska sondiranja žbuka i naliča. Također su uključena i istraživanja povijesne opreme, poput klesanih kamenih elemenata, stolarije, bravarije, peći, podnih obloga,

¹ Oštećenja su bila slična kao u potresu 140 godina ranije, 1880. godine. Iz tada napravljenih bilješki i grafičkih prikaza mogao se usporediti razmjor štete s onim u nedavnim potresima. TORBAR, JOSIP, 1882., 4-13 i karta Gornjeg grada s označenim stupnjevima oštećenja građevina iz 1880. godine; HANTKEN VON PRUDNIK, MAX, 1882., prilog XI.

1 Palača Vojković-Oršić-Rauch, zidni oslik pronađen sondom koji prikazuje friz s amblemima (foto: J. Kliska, HRZ, 2021.)
Vojković-Oršić-Rauch Palace, wall painting depicting frieze with emblems (photo: J. Kliska, Croatian Conservation Institute, 2021)

kao i laboratorijsko ispitivanje materijala.² U elaboratima je zaključno dana i valorizacija te prijedlog prezentacije sa smjernicama za obnovu koje služe kao polazište pri izradi projektne dokumentacije, bilo one za konstruktivnu sanaciju ili za cjelovitu obnovu. Neke od tih palača bile su predmetom istraživanja već i u periodu neposredno prije potresa, no na svima su štete koje su oni uzrokovali otvorile dodatna

pitanja.³ Uz već poznate podatke iz literature i arhiva, konzervatorska su istraživanja iznijela na vidjelo brojna nova saznanja, osobito vezana za definiranje građevinskih faza svake od palača, likovne i zanatske obrade njihovih pročelja, kao i unutrašnjeg uređenja i opreme.

PALAČA VOJKOVIĆ-ORŠIĆ-RAUCH (MATOŠEVA 9)

Grof Žigmund Vojković sagradio je na adresi Matoševa 9 najreprezentativniju zagrebačku baroknu palaču, jedno od najistaknutijih djela arhitekture 18. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj. To je raskošna jednokatna trokrilna građevina, smještena na zapadnoj strani gradečkog platoa, prepoznatljiva po bogatoj artikulaciji svoje vanjštine koja stilskim izričajem evocira onodobne štajerske utjecaje.

Gradnja palače započela je 1764., no čini se da odmah nije došlo do njezinog cjelokupnog uređenja, već su izvedeni samo nužni radovi, a građevina je useljena oko 1770. godine. Troškovi njezina održavanja zasigurno su bili vrlo visoki te je ubrzo ponuđena na prodaju Zagrebačkoj županiji. U tu je svrhu 1780. godine županijski geometar Giovanni Battista Bacchini izradio detaljne nacрте,⁴ rijetko sačuvane iz tog razdoblja, koji dokumentiraju način korištenja i organizaciju prostorija. No, do prodaje nije došlo, a dio palače se iznaj-

2 Konzervatorska istraživanja gornjogradskih palača vodili su dr. sc. Krasanka Majer Jurišić, dr. sc. Petar Puhmajer, Bernarda Ratančić, Adela Filip i Edita Šurina. U programe su iz Službe za nepokretnu baštinu HRZ-a bili uključeni: Daria Škarpa Dubreta i Duško Čikara iz Odsjeka za konzervatorsku dokumentaciju nepokretne baštine, iz Odjela za zidno slikarstvo Bojan Braun, Josip Brekalo, Matija Deak, Adela Filip, Miroslav Jelenčić, Kristina Krulić, Ramona Mavar, Petar Samuel Pal i Tea Trumbić, iz Odjela za kamenu plastiku Ivan Jengi, Tomislav Svirac i Tonko Fabris, a iz Odjela za štuko mr. sc. Dijana Požar, Dejana Brdarić, Josip Cvrtila, Ante Čulo, Azra Grabčanović, Karmen Lentić, Zvonimir Orčić i Krešimir Valentak. Pri izrade grafičke dokumentacije sudjelovali su Ana Škevin Mikulandra, Teodora Kučinac, Alma Orčić Vukašin, Ivana Popović, Toma Prpić, Emilie Augustinović Jurić, Nives Marušić i Anka Čurić iz Odjela za graditeljstvo. Za analizu pokretnog inventara i opreme bili su zaduženi su djelatnici Službe za pokretnu baštinu HRZ-a: dr. sc. Martina Wolff Zubović, Veljko Bartol, Jan Cerovečki, Siniša Cvetković, Ana Marija Franić, Dragutin Furdri, Matija Marić, Nena Meter Kiseljak, Radovan Pavlek, Tijana-Annar Trputec Strčić i Igor Oros. Laboratorijska ispitivanja proveli su Mirjana Jelinić, Margareta Klofutar i dr. sc. Domagoj Mudronja iz Prirodoslovnog laboratorija HRZ-a, a fotografsku dokumentaciju su izradili Ljubo Gamulin, Jovan Kliska, Ivan Marinković, Goran Tomljenović, Nikolina Oštarijaš i Natalija Vasić. Angažirani su i vanjski suradnici, restauratori Tomica Paradi, Mirta Krizman, Dijana Fadljević i Srđan Ivanković, zatim dr. sc. Sanja Lazanin za prijewe arhivskih dokumenata, te studenti povijesti umjetnosti Emilija Gregurec, Tea Miroslavić, Mateja Taradi, Matija Vinković i Jelena Vrbanić.

3 U slučajevima prirodnih nepogoda, ali i onih uzrokovanih ljudskom nebrigom ili nepažnjom, nije rijetkost da se u postupku obnove neki koraci zaobiđu. Važno je stoga spomenuti kako su u cijeli proces bili uključeni nadležni Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu te Ministarstvo kulture i medija, koji su, unatoč poteškoćama u vidu osiguravanja financijskih i vremenskih ali i sigurnosnih okvira, podržali iscrpna sondiranja i omogućili sustavan i cjelovit metodološki pristup svakoj od gornjogradskih palača.

4 Nacrт je prvi puta objavljen u: LENTIĆ-KUGLI, IVY, 1979., 113-114.

mljuje u javne svrhe i postaje središte kulturnih zbivanja. U njoj su se odvijali koncerti, kazališne predstave i plesovi. Prije nego je palaču napustila obitelj Vojković, iznova je 1801. godine ponuđena na prodaju županiji, uz nove nacрте i procjenu stanja, što je ovaj put izradio graditelj Ivan Eyther. Tijekom 19. stoljeća mijenjala je vlasnike – velikaške obitelji Oršić, Kulmer i Rauch, potom je predana na korištenje gradskoj upravi, a od sredine 20. stoljeća u njoj djeluje Hrvatski povijesni muzej,⁵ koji je, uslijed šteta od potresa, zatvoren za javnost.

Za palaču je izrađen opsežan konzervatorski elaborat s prijedlogom prezentacije i smjernicama za svaku pojedinu prostoriju te zgradu u cjelini, a definirani su i potrebni restauratorski radovi na elementima povijesnog uređenja.⁶ Istraživanjima je utvrđen izvorni prostorni raspored i osobitosti građevinske konstrukcije te su istraženi dekorativni elementi na pročeljima i u unutrašnjosti. Istraživanja su rezultirala novim saznanjima o građevnim fazama palače kojim su nadopunjeni dosadašnji podaci,⁷ prethodno objavljeni u više izvora.

Nalazi sondiranja građe, naliča i žbuka potvrdili su nastanak palače u drugoj polovini 18. stoljeća na temeljima starijih kuća, dok je izvorni barokni tlocrtni raspored u pravilu zadržan do danas, a naknadne su se promjene odnosile uglavnom na promjenu položaja i formata otvora. Sondiranjem u velikoj dvorani na prvom katu, na sredini južnog i sjevernog zida, pronađene su zazidane niše gdje su se nekad nalazili kamini koje prikazuje Bacchinijev nacrt iz 1780. godine. U jednoj sobi je također pronađen fragmentarno sačuvan, vrijedan kasnobarokni oslik s amblemima (sl. 1).

Sama palača obiluje elementima unutarnjeg uređenja iz 18. stoljeća, poput štuko dekoracije na svodovima prostorija i u nišama stubišta, koja ujedno imaju bogato klesane kamene ograde, dok iz istog vremena potječe i uklađena hrastova stolarija vrata s mjednim okovima. Utvrđeno je da ostala oprema datira iz razdoblja zadnje četvrtine 19. stoljeća kada palaču od Kulmera kupuje barun Levin Rauch (1819.-1890.). On je ondje živio s obitelji tijekom zimskih mjeseci, a u izvedenim preinakama bogato je opremio interijer nastojeći se prilagoditi i uskladiti sa zatečenim oblicima. Vrednovao je sačuvane izvorne elemente i ponovio ih u skladu s vlastitim pozitivnim stavovima prema naslijeđu prethodnih razdoblja koje je zatekao, ali i praćenju noviteta

⁵ DOBRONIĆ, LELJA; PANDŽIĆ, ANKICA, 2004., 28-33 i 41-52; BREGOVAC PISK, 2004., 33-76.

⁶ Voditelj programa bila je dr. sc. Krasanka Majer Jurišić, arhitektonski snimak postojećeg stanja izradila je tvrtka SKIMI 64 d.o.o., a analizu statike tvrtka Intradis projekt d.o.o. Vidi opširno u: Hrvatski restauratorski zavod, Informacijsko-dokumentacijski odjel (dalje HRZ – IDO), MAJER JURIŠIĆ, KRASANKA; POŽAR, DIJANA; WOLFF ZUBOVIĆ, MARTINA, *Zagreb, palača Vojković-Oršić-Kulmer-Rauch (Hrvatski povijesni muzej), Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, 2021.

⁷ O palači su prethodno pisali: DOBRONIĆ, LELJA, 1975., 1-8; DOBRONIĆ, LELJA, 1984., 121-124; DOBRONIĆ, LELJA, 1988., 180-183; DOBRONIĆ, LELJA; PANDŽIĆ, ANKICA, 2004., 3-36 i 41-52.

na području umjetničkog obrta. Za palaču je nabavio nove kaljeve peći, postavio nove drvene parkete, novi namještaj i ostalu potrebnu opremu (slike, posuđe, lustere, zrcala, muransko staklo, kandelabre, satove, tepihe, srebrninu i razne antikvitete), u potpunosti uredivši reprezentativne prostorije kata. Djelomično je zamijenio stolariju te postavio nove dekorativne željezne rešetke na prozore i drugu bravariju, rad bečke tvrtke Wagner čije su punce pronađene na više mjesta (sl. 2a, b). Izradio je i novu zgradu za konje i kočije u jugozapadnom kutu dvorišta i preoblikovao ulaznu ogradu uz ulicu. Dio radova Rauch je izveo odmah po useljenu obitelji 1870., a dio u obnovi palače nakon potresa 1880. godine.⁸ Ostali vlasnici nisu unijeli neke bitne nove vrijednosti. Od 1931. godine palače je služila kao sjedište gradonačelnika Zagreba i gradske uprave te su izvedene adaptacije sukladno potrebama nove funkcije. Preuređeno je glavno pročelje prilikom čega su stariji žbukani okviri prozora zamijenjeni kamenima, a kamene su ploče postavljene i u zoni sokla. Pritom je korišten travertin, slijedeći tadašnju estetiku i onodobnu želju za isticanjem pojedinih kamenih elemenata, prisutnu i na drugim gornjogradskim palačama. Novu adaptaciju palača je doživjela nakon 1965. od kada je čitav prostor u funkciji muzeja. Cjelovitu obnovu vanjštine proveo je Restauratorski zavod Hrvatske 1980-ih, nanovo modelirajući gotovo polovicu dekorativnih elemenata izvedenih u žbuci, a tada je ponovno uspostavljeno i izvorno obojenje te izgled zabata nad glavnim pročeljem, kao i cijele ulazne osi. Uslijedila je potom i obnova unutrašnjosti, prema tadašnjoj muzeološkoj koncepciji stalnog postava, a u svrhu njezine modernizacije prilagodila se i cjelovita projektna dokumentacija za rekonstrukciju i sanaciju palače nakon potresa, izrađena 2021. godine.⁹

BANSKI DVORI (TRG SVETOG MARKA 1 I 2)

Banski dvori, danas sjedište Vlade Republike Hrvatske, zapremaju čitav gradski blok sa zapadne strane Trga sv. Marka. Arhitektonski sklop nastao je sukcesivnom izgradnjom dviju palača, sjeverne i južne, uglavnom od 18. stoljeća, koje su spojene u 19. stoljeću u jedinstvenu funkciju političkog sjedišta, što se zadržalo sve do danas.

Konzervatorska istraživanja započeta su neposredno prije potresa 2020. godine, i to u okviru obnove Dvorane „Ban Jelačić“, gdje su 2018. pronađeni klasicistički zidni oslici, koji su tada restaurirani, istodobno s novim, suvremenim uređenjem dvorane i okolnih prostorija.¹⁰ U potresu 2020. došlo je do urušavanja dimnjaka i oštećenja krovnih ploha,

⁸ Detaljnije o radovima izvedenim u vrijeme obitelji Rauch vidjeti u: HRZ – IDO, MAJER JURIŠIĆ, KRASANKA; POŽAR, DIJANA; WOLFF ZUBOVIĆ, MARTINA, 2021.

⁹ Glavni projektant Ana Škevin Mikulandra, Hrvatski restauratorski zavod.

¹⁰ HRZ – IDO, (Skupina autora) *Zagreb, Banski dvori, Dvorana „Ban Jelačić“ – povijesni pregled, konzervatorsko-restauratorska istraživanja i prijedlog prezentacije zidnog oslika*, 2018.; PUHMAJER, PETAR, 2019., 57-64.

2 a, b. Palača Vojković-Oršić-Rauch, kovana željezna rešetka prozora i punca sa signaturom WR, bečke tvrtke Wagner, na jednoj šipki (foto: J. Kliska, HRZ, 2021.)

Vojković-Oršić-Rauch Palace, wrought-iron grill and WR stamp pertaining to Wagner company from Vienna (photo: J. Kliska, Croatian Conservation Institute, 2021)

napuknuća svodova u hodnicima te stropova gornjih etaža, kao i mikropukotina u gotovo svim zidovima zgrade. Krajem 2020. i početkom 2021., provedena su istraživanja pročelja sjevernog dvorišta,¹¹ a u 2021. pristupilo se konzervatorskim

¹¹ HRZ – IDO, PUHMAJER, PETAR, *Zagreb. Banski dvori. Zgrada Vlade Republike Hrvatske (Trg sv. Marka 2). Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja pročelja sjevernog dvorišta*, 2021. c.

istraživanjima cijeloga kompleksa,¹² s ciljem utvrđivanja slijeđa građevnog razvoja sklopa, kako u arheološkoj zoni tako i građevnih struktura u elevaciji. Željelo se također utvrditi postojanje zidnih oslika, obrada i obojenje zidnih i stropnih ploha te općenito izgled zgrade kroz povijesna razdoblja.¹³

Arheološkim iskopavanjima bilo je obuhvaćeno sjeverno dvorište, a rezultati su potvrdili kontinuitet naseljavanja građevnog platoa od prapovijesti. Pronađeni su ostaci stambenih i gospodarskih objekata te infrastrukture, kao i brojni pokretni nalazi iz srednjeg i novog vijeka, a među najvažnijima se može istaknuti sjeverni perimetralni zid srednjovjekovne kuće koja se nalazila na južnom dijelu sjeverne palače te je bila položena okomito na ulicu.¹⁴ Riječ je o tipičnom urbanizmu izduljenih parcela s kućama okrenutih kraćom stranom prema ulici, koji je bio imanentan i srednjovjekovnom Gradecu.¹⁵

Zidane strukture arhitektonskog sklopa Banskih dvora u elevaciji mogu se većinom datirati od novovjekovno razdoblje. Isti, izduženi format, ali većih dimenzija, bila je i kuća Petra Zrinskog podignuta u 17. stoljeća na mjestu južne palače, a uz su se nalazile oružana i kapela sv. Uršule.¹⁶ Šezdesetih godina 18. stoljeća ona je pregrađena i povećana u baroknu palaču Sermage, koja obuhvaća današnji jugoistočni dio sklopa, otprilike istovremeno kada je podignuta i sjeverna palača podbana Ivana Raucha.¹⁷ Početkom 19. stoljeća južna je palača prenamijenjena za sjedište banske vlasti, kada je dobila naziv Banski dvori, te je nadograđena do južnog ruba parcele, s dvjema novim dvokatnim krilima uz Freudenreichovu i Matoševu ulicu, i preoblikovana u klasicističkom stilu 1808.-11. godine.¹⁸ Sjeverna palača Rauch pridodana je tek 1839. te su obje od tada u jedinstvenoj funkciji banske vlasti.¹⁹ Tijekom 19. i 20. stoljeća sklop je višekратно nadograđen. Za banove Ivana Mažuranića i Ladislava Pejačevića (1875.-82.) sagrađeno je historicističko zapadno krilo sjeverne palače,²⁰ a u istom duhu se provodi i obnova za vrijeme bana Nikole Tomašića (1910.-12.) uređenjem velike dvorane južne palače te prigradnjom stubišnog bloka sjeverne palače. Novo, monumentalno dvokrako kameno stubište s balustradama omeđeno je zidovima ukrašenima štukaturom koja formira pilastre, vijence i profilirana polja te predstavlja

¹² Voditelj istraživanja bio je dr. sc. Petar Puhmajer, a arhitektonski snimak izradili su tvrtka Interkonzalting d.o.o. i Hrvatski restauratorski zavod.

¹³ Detaljnije: HRZ – IDO, PUHMAJER, PETAR, *Zagreb. Banski dvori (Trg sv. Marka 1 i 2). Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, sv. 1, 2, 3, 2021.b.

¹⁴ HRZ – IDO, SEKULIĆ, PETAR, *Preliminarni stručni izvještaj o arheološkim istraživanjima nalazišta Zagreb, Banski dvori, sjeverno dvorište, 2021. godine*, 2022., 35-38.

¹⁵ BEĐENKO, VLADIMIR, 1989.

¹⁶ BUNTAK, FRANJO, 1957., 142-152; BUNTAK, FRANJO, 1957., 119-121.

¹⁷ DOBRONIĆ, LELJA, 1988., 176.

¹⁸ HORVAT, RUDOLF, 1915., 8-22.

¹⁹ PUHMAJER, PETAR, RATANČIĆ, BERNARDA, 2019.b, 119-121.

²⁰ PUHMAJER, PETAR, RATANČIĆ, BERNARDA, 2019.b, 122-123.

možda najbolje očuvan reprezentativni povijesni ambijent u cijelom sklopu.

U vrijeme NDH zgrade se adaptiraju za „Dvor poglavnika“ prema projektu arhitekta Marijana Haberlea sa suradnicima.²¹ Gradi se veće drveno stubište u zapadnom krilu južne palače, s dekorativnom obradom zidova drvenim oplatama, zrcalima i prozorima s vitrajima te dva manja stubišta u južnom i spojnom krilu. U dvjema sjeveroistočnim prostorijama, uređuje se kabinet “poglavnika” s drvenim zidnim oblogama od furnira, stolarijom i parketom s višebojnim uzorkom. U južnoj palači se u dvije etaže južnog i zapadnog krila oprema “poglavnikov” stambeni prostor. Povisuje se spojno krilo u kojem se uređuje potkrovlje za uredske prostore. Krila sklopa kontinuirano se obnavljaju tijekom druge polovine 20. stoljeća, a veći zahvat, osobito na južnoj palači, rađen je nakon raketiranja u Domovinskom ratu, tijekom 1995.-1996. godine, kada je izvedena statička sanacija²² te su uklonjeni povijesni interijeri s namještajem i tapetama, mahom iz 19. i početka 20. stoljeća.

Kao najstarije strukture mogli su se detektirati zidovi kuće koja se nalazila na sjeveroistočnom uglu današnjeg sklopa, a koja je bila uvučena u odnosu na regulacijsku liniju Trga sv. Marka te imala uglove oslikane *sgraffito* dijamantrnim kvadrirama, koji su danas fragmentarno prezentirani na sjevernom pročelju. U 17. stoljeće datiraju se ostaci kuće koja je pripadala banu Petru Zrinskom na sjevernom dijelu južne palače. Ona je bila sačuvana sve do druge polovine 18. stoljeća, a zabilježena je na arhivskom nacrtu graditelja Matije Leonharta iz oko 1748. godine.²³ Bila je karakteristična po tlocrtnoj organizaciji sa središnjom vežom uz koju su se prostorije nizale s obje strane, a u katu istovjetnom samo su ondje os veže zapremale dvije veće prostorije. Ostaci te kuće čitaju se posebno u strukturi istočnoga perimetralnog zida, gdje je pronađen njen jugoistočni ugao, a vide se i zazidani otvori, kao i arheološki prezentiran oslik u vidu crveno-bijelih ugaonih kvadara.²⁴

Na povijesnim crtežima Trga sv. Marka mogu se uočiti dva portala na pročelju južne palače: desni koji je i danas u funkciji te lijevi koji se nalazio u drugoj i trećoj osi gledano s juga, gdje su dva prozora. Sondiranje je pokazalo da je ovdje bio slijepi portal, odnosno tek niša s polukružnim zaključkom koja je činila parnjak simetrično smještenom desnom portalu. Štoviše, u unutrašnjosti je upravo na toj poziciji pregradni zid smjeru istok - zapad, koji razdvaja dvije svodene prostorije pa ulaz na tom mjestu ne odgovara rasporedu zidova, koji su na tom mjestu nastali u jednom zahvatu, početkom 19. stoljeća. Južna je palača

3 Banski dvori, ulično pročelje južnog krila, utvrđeni kameni ulomci zazidanog portala (foto: I. Marinković, HRZ, 2021.)

Banski dvori, south street facade, stone fragments of a walled-up portal (photo: I. Marinković, Croatian Conservation Institute, 2021)

imala izvorno još jedan portal, i to na južnom krilu, prema Freudenreichovoj ulici, čiji su kameni elementi pronađeni sondiranjem (sl. 3), a on je vodio kroz vežu u južno dvorište. Zazidan je koncem 19. ili početkom 20. stoljeća, a došlo je i do denivelacije terena ulice.

Na pročeljima sjeverne palače, izvorno su u prizemlju bili manji, kvadratni prozori, o čemu svjedoči jedna povijesna fotografija, a s obzirom na oblikovanje rustike, očito je da su današnji formirani produljenjem izvornih prema dolje.

Sondiranje historicističkoga zapadnog krila sjeverne palače koje potječe iz 1875.-1882. upućivalo je na karakterističan tlocrt svih etaža, sa središnjim uzdužnim hodnikom, uz koji su se s obje strane nizale prostorije, s tim da u dvjema donjim etažama, razizemlju i prizemlju, između hodnika i prostorija nisu bila vrata nego zidane arkade. Sondiranje je potvrdilo da je stanje izvedeno prema sačuvanim nacrtima iz 1882. godine, no kasnije je došlo do zazidavanja svih arkada te uspostave vrata u zazidima.

Vrijedni zidni oslici, uz već dobro poznate vedute otkrivene 2018. godine, pronađeni su i na stropu tzv. Plavog salona (sl. 4), u istočnom krilu sjeverne palače, gdje prikazuju florealne motive i arabeske, a mogu se datirati u 19. ili početak 20. stoljeća. Iako je sondirana većina prostorija u prvom katu, koji je *piano nobile* u obje palače, posebno istočno krilo, u većini slučajeva na zidovima i stropovima

21 PERUŠIĆ, MLADEN, 2012., 32.

22 HRZ – IDO, PUHMAJER, PETAR, 2021.b, 34-37.

23 Plan je prvi put objavljen u JAKAŠA BORIĆ, VIKI, 2018., 216, a protumačen u članku: PUHMAJER, PETAR, RATANČIĆ, BERNARDA, 2019.b, 117-119.

24 HRZ – IDO, PUHMAJER, PETAR, 2021.b, 308, 328.

4 Banski dvori, zidni oslik pronađen sandom na stropu tzv. Plavog salona u istočnom krilu sjeverne palače (foto: I. Marinković, HRZ, 2021.)

Banski dvori, wall painting found on the ceiling of the so-called Blue Salon (photo: I. Marinković, Croatian Conservation Institute, 2021)

je tek nekoliko recentnih jednoboynih naliča, pa je očito u obnovama druge polovine 20. stoljeća žbuka sa zidova većim dijelom otučena i stavljena nova. Mjestimice su utvrđeni jednostavni slikani šablonski uzorci ili pak oni naneseni valjkom, bez umjetničke vrijednosti.

Rezultati istraživanja predstavljaju temelj za izradu projektno-tehničke dokumentacije potrebne za cjelovitu obnovu zgrade Vlade RH, u sklopu programa obnove zgrada oštećenih potresom. U prijedlozima prezentacije i smjernicama za obnovu, uz nužno osuvremenjivanje prostora u skladu s funkcijama zgrade, naglašena je potreba zadržavanja povijesnog karaktera građevine, posebice vanjštine i sačuvanih elemenata interijera. Predložene su mjestimične korekcije prostornog rasporeda prema povijesnoj situaciji, ali uz nužna poboljšanja, primjerice, uspostavu kontinuiranog kretanja kroz sva krila na etažama te preoblikovanja stubišta koja ne odgovaraju tehničkim propisima za javnu zgradu, a ujedno nemaju povijesnu vrijednost. Preporučena je rekonstrukcija tlocrta zapadnog krila sjeverne palače u prizemlju i dijelu podruma gdje su se nalazile veće dvorane razdvojene lučnim otvorima, a na južnoj palači, po potrebi,

probijanje veže iz Freudenreichove ulice u južno dvorište. Na uličnim pročeljima, predložena je rekonstrukcija prozora u prizemlju sjeverne palače u prvobitan kvadratni format te restitucija izvorno monokromnog kolorita na pojedinim krilima, sukladno vremenu njihova nastanka. Predviđeno je restauriranje štukature na glavnom stubištu sjeverne palače, kao i novopronađenog zidnog oslika u tzv. Plavom salonu.

PALAČA BUŽAN (OPATIČKA 8)

U palači Bužan danas je smješten Ured za opće poslove Hrvatskog sabora i Vlade Republike Hrvatske. Zgrada je lakše stradala u potresu, tek s nešto većim oštećenjima na svodovima hodnika u prizemlju i katu te lakšim na stropovima prvog kata. Kao priprema za konstruktivnu obnovu, provedena su cjelovita konzervatorska istraživanja i izrađen je elaborat.²⁵

Palača je sagrađena 1754. za hrvatskog podbana Ivana

²⁵ HRZ – IDO, PUHMAJER, PETAR, *Zagreb. Palača Bužan (Opatička 8). Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, sv. 1 i 2, 2021.a. Voditelj istraživanja bio je dr. sc. Petar Puhmajer, a arhitektonski snimak postojećeg stanja izradio je Geodetski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (snimak i izmjera), uz obradu Marina Stojanovića, mag. ing. arch.

5 Palača Bužan, dvorišna pročelja oblikovana u obnovi 1941.-43. godine (foto: I. Marinković, HRZ, 2021.)

Bužan Palace, courtyard facades designed in 1941-1943 renovaton (photo: I. Marinković, Croatian Conservation Institute, 2021)

Bužana (1700.-1767.), a izveo ju je zagrebački graditelj Matija Leonhart.²⁶ Palača ima tri krila koja s ogradnim zidovima zatvaraju unutrašnje dvorište, pri čemu je zapadno krilo orijentirano prema ulici, a istočno na padini brijega, na kojoj se nalazi i parterni vrt. Istraživanja su pokazala da su pri gradnji palače inkorporirani ostaci srednjovjekovnoga gradskog bedema, koji se čitaju kao izrazita zadebljanja perimetralnog zida istočnog krila, u zoni podruma i prizemlja, gdje je građa od lomljenog kamena, dok je u ostatku zgrade opeka. Prostorni raspored definiraju nizovi prostorija uz hodnike duž dvorišnih pročelja, u prizemlju s rastvorenim arkadama.

Palača je tijekom 19. i prve polovine 20. stoljeća u funkciji vojne komande, a u razdoblju NDH obnavlja se 1941.-1943. za *Maršalat*, sjedište Eugena Dide Kvaternika, čelnika Ravnateljstva za javni red i sigurnost te zapovjednika Ustaške narodne službe. Projekt radi arhitekt Bruno Bauer (1884.-1955.)²⁷ koji uklanja sve dvorišne dogradnje i rizalite (sl. 5), podiže dva stubišta te formira kontinuirani trijem u prizemlju i hodnik u njegovoj osi u katu. Ugrađuju se kameni elementi od travertina, stubišne ograde, stupovi, sokl, razdjelni vijenci, baze i kapiteli stupaca i pilastara, prozorski okviri i nadstrešnice i dr. Postavlja se nova stolarija, entarzirani parket, a prostorije kata do-

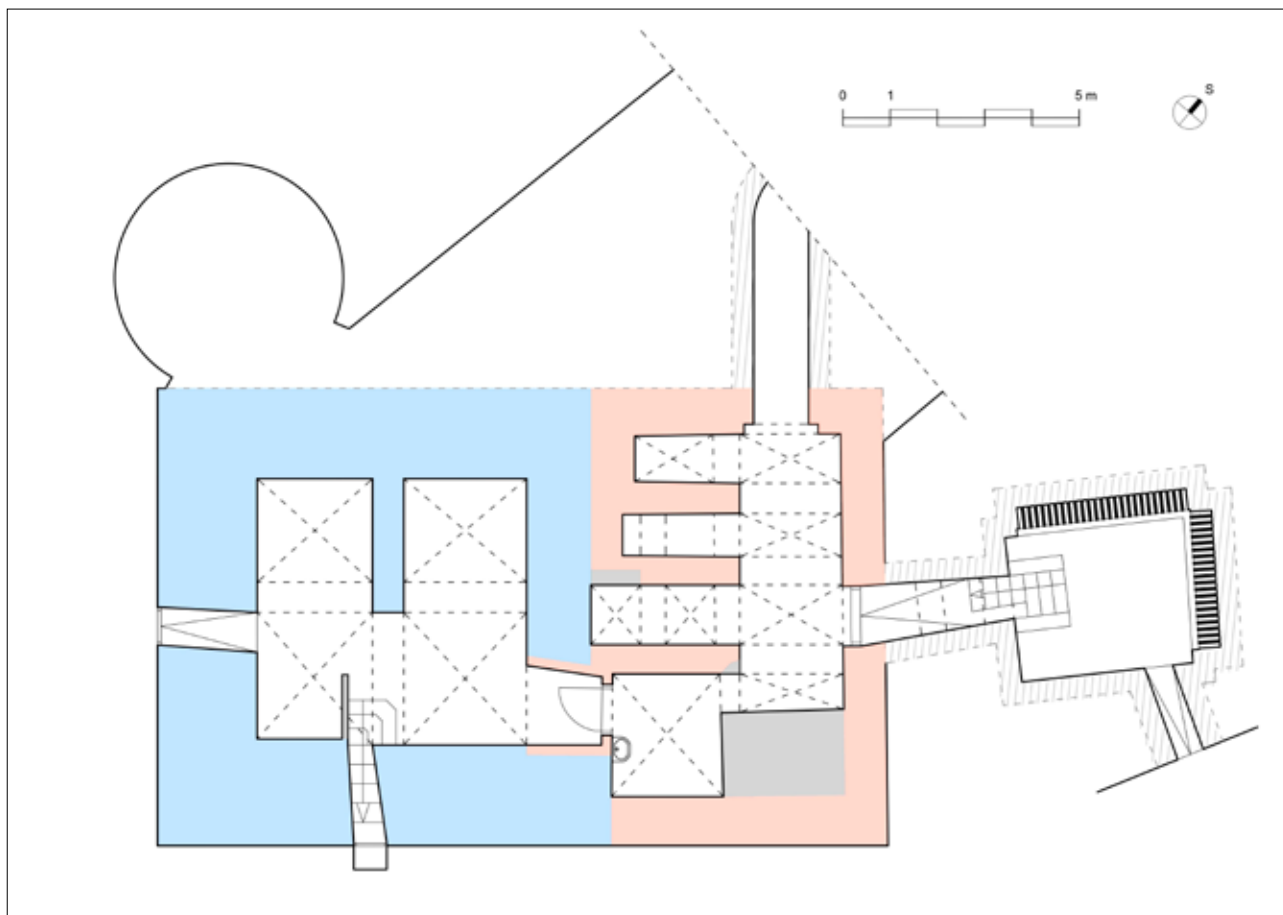
bivaju štukature, rađene prema nacrtima Brune Bauera. Projekt je podrazumijevao stilsku restauraciju palače, s dodavanjem novih elemenata u „baroknom“ stilu te radom i korekcijama prostornog rasporeda neovisno o izvornom oblikovanju zgrade. Kao takva, palača je uglavnom zadržana do danas.

S obzirom na rezultate konzervatorskih istraživanja i građevni razvoj zgrade, nametnulo se pitanje kako pristupiti obnovi, odnosno koju građevinsku fazu prezentirati. Radikalni zahvat iz 1941.-43. unio je posve nove prostorne odnose i oblikovanje kakvo dotad nije postojalo. Dokinuti su brojni elementi iz ranijih faza, a posebice one najvažnije, faze 18. stoljeća, otkada potječe i većina zidova. Štoviše, nije bilo moguće utvrditi točan tlocrtni raspored niti izgled pročelja iz 18. stoljeća, izuzev zapadnoga uličnog pročelja koje je zabilježeno na jednoj međuratnoj fotografiji. Fotografije prije tog vremena nisu pronađene, a velika je vjerojatnost da je zgrada bila rijetko fotografirana s obzirom na vojnu namjenu. Tako se u prijedlozima obnove iznesenima u konzervatorskom elaboratu odlučilo zadržati zatečeno oblikovanje, tek uz manje korekcije uklanjanja naknadnih pregradnih zidova. Uz sanaciju konstrukcije i nužne popravke podova, predloženo je čuvanje oblikovnih elemenata iz četrdesetih godina 20. stoljeća.²⁸

²⁶ DOBRONIĆ, LELJA, 1974., 65-66; DOBRONIĆ, LELJA, 1988., 253; DOBRONIĆ, LELJA, 1992., 137.

²⁷ HRZ – IDO, PUHMAJER, PETAR, 2021.a, 17-20.

²⁸ HRZ – IDO, PUHMAJER, PETAR, 2021.a, 471.

6 Palača Pongratz, utvrđene strukture srednjovjekovne kule (označene plavo) u južnom krilu palače (izradili: B. Ratančić, T. Prpić, HRZ, 2022.)
Pongratz Palace, structures of the medieval tower found in the palace's south wing (marked blue) (design: B. Ratančić, T. Prpić, Croatian Conservation Institute, 2022)

PALAČA PONGRATZ (VISOKA 22)

Za arhitektonski sklop u Visokoj 22, Hrvatski restauratorski zavod je 2014. godine izradio *Studiju povijesnog razvoja*,²⁹ s detaljnom analizom povijesne arhitektonske dokumentacije. Dva jaka potresa bila su povod za obnovu, radi čega su provedena sondažna istraživanja³⁰ koja su donijela nova saznanja o ovom kompleksu izrazite građevne slojevitosti. Prigodom izvođenja radova na obnovi konstrukcije zgrade 2022. godine, objiena je žbuka u velikoj mjeri pa je stručnim pregledom omogućen dodatni uvid u građevinske strukture te su prepoznati i dokumentirani novi nalazi.

Sklop Državne rezidencije na kraju Visoke ulice pripada tipu gradske palače koja se razvila uz nekadašnju kulu i gradski bedem. O kuli, koja se gradi ili temeljito obnavlja sredinom 16. stoljeća, raniji su istraživači objavili iscrpne

arhivske podatke,³¹ no tek se provedenim istraživanjima potvrdio njezin izvorni gabarit i pojedini detalji. Gubitkom obrambene funkcije kula je prilagođena stambenoj namjeni, pa joj se tijekom 18. stoljeća pripajaju susjedne kuće sagrađene uz nekadašnji bedem.³²

Najznačajnija faza uređenja uslijedila je nakon što je kuću 1853. godine kupio imućni industrijalac Guido Pongratz (1822.-1889.), koji je stvorio jedan od najraskošnijih rezidencijalnih kompleksa u Zagrebu. Kroz višekratne dogradnje osnovnom volumenu, za koje su angažirani eminentni arhitekti (Grahor i Klein, Fellner i Helmer, Kuno Waidmann, Ignjat Fischer i dr.) te krajobraznim uređenjem perivoja (projekt C. G. Swensson) postignuta

29 HRZ – IDO, PUHMAJER, PETAR; RATANČIĆ, BERNARDA, *Zagreb, Palača Pongratz, Studija povijesnog razvoja*, 2014.

30 Voditelj programa bila je Bernarda Ratančić. Vidi opširno u: HRZ – IDO, RATANČIĆ, BERNARDA, *Zagreb, Palača Pongratz, Visoka 22. Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, 2021.

31 Mesničkom kulom su se bavili brojni historiografi Zagreba od Tkalčića nadalje, a među njima se detaljnim raspravama i analizom arhivskih dokumenata o kuli ističu Nada Klaić i Vladimir Bedenko. KLAJČ, NADA, 1951., 135-153; KLAJČ, NADA, 1984., 68, 193; BEDENKO, VLADIMIR, 1989., 14-21.

32 Slijed vlasnika kule i kuća uz nju objavljen je u: DOBRONIĆ, LELJA, 1959, 53; DOBRONIĆ, LELJA, 1988., 354.

7 Palača Pongratz, središnja prostorija drugog kata u „kuli“ nakon obijanja žbuke, vidljivi manji zaidani prozori iznad postojećih (foto: G. Tomljenović, HRZ, 2023.)

Pongratz Palace, a second-floor room in the „tower“ after the removal of plaster, small rectangular windows walled up above the existing windows (photo: G. Tomljenović, Croatian Conservation Institute, 2023)

je visoka razina stanovanja i stambenog komfora.³³ Na prvom katu središnjeg krila palače bio je uređen niz soba i salona sa štukaturom ukrašenim stropovima, drvenim oplatama na zidovima, tekstilnim tapetama s uzorkom. Blagovaonica je bila bogato uređena s oslikanim kasetiranim svodom ukrašenim rezbarenim aplikacijama, zidovima obloženima raskošno oplatom i prozorima s vitrajnim ostakljenjem. U sjevernom krilu se nalazila kupaonica s uzidanom kadom uz koju je bio formiran zimski vrt, a privatne kupaonice su bile uređene i u kružnom tornju. Istovremeno s izgradnjom kružnog tornja početkom 20. stoljeća, prema projektu Ignjata Fischera, uređuje se i mansardni kat. Oblikovanje pročelja u tom razdoblju karakterizira uporaba neobaroknih stilskih oblika s elementima arhitektonske plastike projektiranim djelomično po uzoru na barokno pročelje obližnje palače Vojković-Oršić-Rauch (motivi školjki iznad

³³ DOBRONIĆ, LELJA, 1988., 357; IVELJIĆ, ISKRA, 2007., 268; BAGARIĆ, MARINA, 2011., 166-170. O tome svjedoče i fotografije interijera i eksterijera palače koje je snimio fotograf Rudolf Firšt 1930. godine, a čuvaju se u Muzeju grada Zagreba, dok se nacrti za Pongračevu dogradnju i uređenja nalaze u Državnom arhivu u Zagrebu i Muzeju grada Zagreba.

prozora na kuli). Ujednačavanjem izgleda pročelja svih naknadnih dogradnji sa starijim strukturama stvoren je skladan dojam vanjštine, a kao takav se kompleks, položen na vrhu bijega, isticao u vizuri grada. Palaču je 1930. godine otkupio Grad Zagreb za gradsku rezidenciju vladajuće obitelji Karađorđević. Opsežnim intervencijama tada je izmijenjena tlocrtna dispozicija te preuređena unutrašnjost, a vanjski je izgled ostao sačuvan u većoj mjeri. Najznačajnija promjena je na prvom katu središnjeg krila, gdje je, rušenjem pregradnih zidova od ranijih manjih soba i salona, formiran jedinstveni prostor. Tijekom 20. stoljeća palača je mijenjala stanare, uglavnom sa stambeno-reprezentativnom ili uredskom funkcijom, a danas služi kao rezidencija za državne strane dužnosnike.

Istraživanjima je utvrđena geneza kuće te opseg sačuvanosti elemenata pojedinih faza.³⁴ Građevinskim sondama utvrđeni su dijelovi najstarijih građevnih struktura, odnosno nekadašnje Mesničke kule i gradskog bedema uz nju, s točnim definiranjem gabarita kule (sl. 6). Potvrđene su

³⁴ Detaljnije o fazama gradnje i uređenja unutrašnjosti vidjeti u: HRZ – IDO, PUHMAJER, PETAR; RATANČIĆ, BERNARDA, 2014.; HRZ – IDO, RATANČIĆ, BERNARDA, 2021., 141-144.

8 Palača Amadeo, zidni oslik nekadašnje kazališne dvorane, lik atlanta (foto: N. Maksimović, 2021.)

Amadeo Palace, wall painting of the former theater hall, female figure in a medallion (photo: N. Maksimović, 2021)

pozicije porušenih pregradnih zidova u središnjem i južnom krilu, promjene u međukatnim i stropnim konstrukcijama izvedene za Karađorđevićev dvor, kao i pozicije pojedinih, naknadno zazidanih prozora.

U južnom krilu pronađeno je starije zazidano stubište između prizemlja i podruma. Sondiranjem žbuka i naliča, utvrđeni su tragovi dekorativnih oslika iz 19. i početka 20. stoljeća na stropovima prvog i drugog kata južnog krila te na kasetiranom svodu nekadašnje blagovaonice na katu prvom središnjeg krila, dok su u središnjem salona noviji, šablonski izvedeni oslici. Restauratorskim sondama na štuko dekoraciji stropa i kamina sjevernog dijela središnjeg salona utvrđeni su stratigrafski slojevi povijesnih obojenja s pozlatom.

Sondiranjem pročelja pronađeni su otklesani kameni okviri prozora kata na istočnom pročelju središnjeg krila,

a na zapadnom izvorno oblikovanje uklađenih prozorskih parapeta i okvira iz druge polovine 19. stoljeća. Na pročeljima južnog krila definirano je izvorno oblikovanje dekorativnih, lijevanih elemenata arhitektonske plastike te posebno dekorativnih školjki.

Uklanjanjem žbuke s pročelja kule otkrivene su veće plohe vapnene površinske žbuke nanese izvorno na kamenu građu kule s tragovima naslikanih crvenih ugaonih kvadara i razdjelnog vijenca.³⁵ U osima zidova kule pronađeni su zazidani uski pravokutni otvori (strijelnice), a kamena građa, sačuvana do razine drugoga kata, upućuje na prvotnu visinu kule. Na najvišoj etaži današnje kule su na sva četiri vanjska zida, nakon uklanjanja žbuke u unutrašnjosti, pronađeni zazidani prozori iznad postojećih velikih prozora (sl. 7), koji upućuju na postojanje velike dvorane s dvostrukim redom prozora vjerojatno iz baroknog razdoblja.

Kataloški je obrađena oprema palače (vanjska i unutrašnja stolarija te bravarija i kameni elementi) te su snimljeni karakteristični detalji arhitektonske plastike i opreme perivoja. Prezentirani rezultati su popraćeni detaljnom fotodokumentacijom i grafičkim priložima.³⁶ Temeljem izradene valorizacije, sastavljen je prijedlog prezentacije kojim se naglašavaju povijesna slojevitost kompleksa i nužnost očuvanja izvornih elemenata oblikovanja iz razdoblja obitelji Pongratz.

PALAČA AMADEO (DEMETROVA 1)

Konzervatorsko-restauratorska istraživanja zgrade Hrvatskoga prirodoslovnog muzeja u Demetrovoj ulici, odnosno nekadašnje palače Amadeo, provedena su u sklopu izrade cjelovitog projekta obnove.³⁷ Istraživanja su nadopunila povijesne podatke iznesene u ranijem konzervatorskom elaboratu i literaturi.³⁸

U drugoj polovini 18. stoljeća na mjestu palače se nalazilo prazno zemljište, na kojem je gradski sudac Kristofor Bornemissa podigao zidanu kuću, koristeći segment zapadnoga gradskog bedema kao vanjski zid kuće. Bornemissinu kuću je u zadnjem desetljeću 18. stoljeća kupio grof Antun Pejačević te je nadgradio formirajući četverokrilnu palaču s

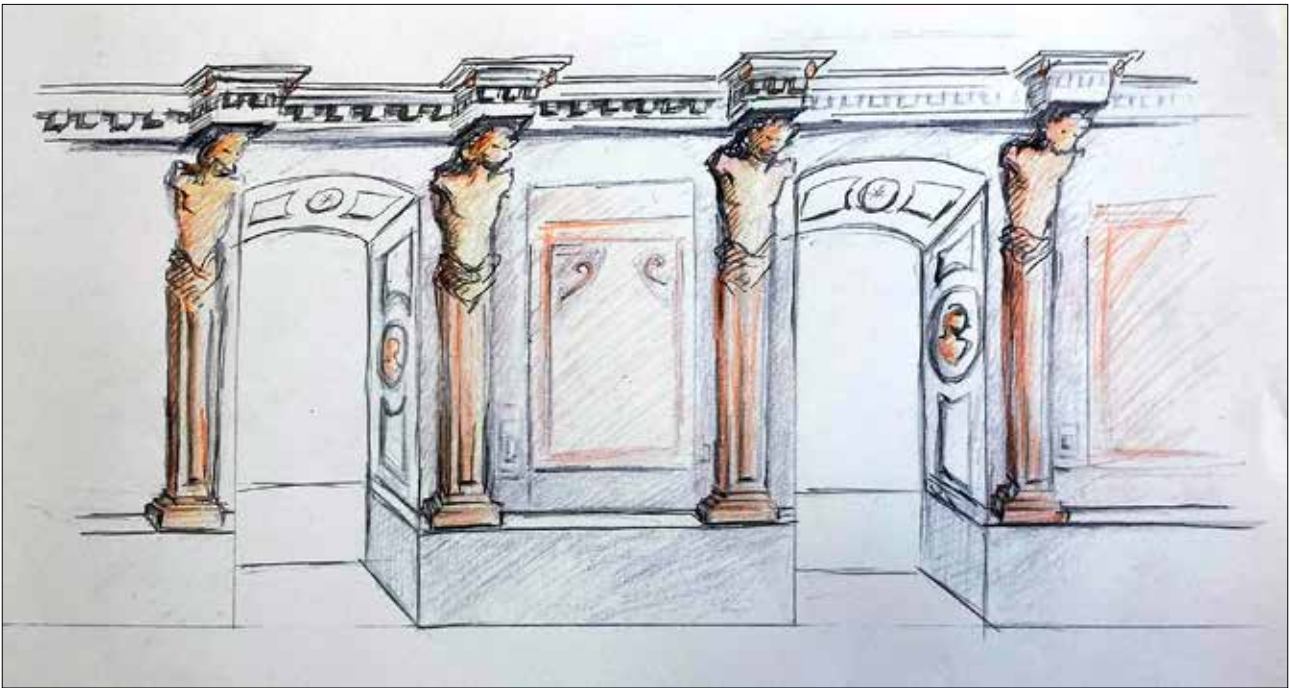
³⁵ HRZ – IDO, RATANČIĆ, BERNARDA, Zagreb, *Palača Pongratz, Visoka 22. Stručno mišljenje i smjernice za obnovu*, 2023., 4-6.

³⁶ Vidi: HRZ – IDO, RATANČIĆ, BERNARDA, 2021.

³⁷ Voditelj programa je bila Bernarda Ratančić. Vidi opširnije u: HRZ – IDO, RATANČIĆ, BERNARDA, Zagreb, *Palača Amadeo, Hrvatski prirodoslovni muzej. Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, 2018.

³⁸ Palača Amadeo je u dva ranija navrata bila tema konzervatorskih istraživanja. Prigodom obnove pročelja 1985. godine istovremeno su provedena konzervatorska istraživanja koja je vodio Restauratorski zavod Hrvatske, a 1992. godine je izrađena konzervatorska studija, vidi: Ministarstvo kulture i medija - Konzervatorski odjel u Zagrebu (dalje MKM – KOZG), BILUŠIĆ, BISERKA; BEDENKO, GRETA; BEDENKO, VLADIMIR; KOVAČ, LEONIDA, 1 *Konzervatorska studija za palače u Demetrovoj 1 i Demetrovoj 3*, 1992. Povijesni slijed vlasnika je objavljen u: DOBRONIĆ, LELJA, 1988., tabla VIII, a djelovanjem kazališta u palači bavili su se: ANDRIĆ, NIKOLA, 1895., 3-7; LASZOWSKI, EMILIJ, 1925., 79-95 i KASSOWITZ-CVIJIC, ANTONIJA, 1935., 52-79.

9 Palača Amadeo, skica zidnog oslika nekadašnje kazališne dvorane, skica rekonstrukcije atlasata (izradila: N. Maksimović, 2021.)
Amadeo Palace, draft of wall painting of the former theater hall, drawing reconstruction of atlases (drawing by: N. Maksimović, 2021)

trapezoidnim unutrašnjim dvorištem. U uličnom krilu bila je uređena dvoetažna kazališna dvorana, prva namjenska dvorana za kazališne predstave u Zagrebu.³⁹ Kazalište je u palači djelovalo do 1835. godine, a osim predstava, u dvorani su se održavali i plesovi koji su činili središte zagrebačkoga društvenog života.⁴⁰

Palaču je 1807. godine kupio veliki župan grof Anton (Antal) Amadé de Várkony, nakon čije smrti je promijenila nekoliko vlasnika, dok 1849. godine nije prešla u državno vlasništvo.⁴¹ Pedesetih godina pregrađuje se za urede državnog računovodstva: kazališna dvorana je dokinuta te je međukatnom konstrukcijom podijeljena na dvije etaže, a istočno krilo je povišeno te je sagrađeno novo stubište u osi sjevernog krila. Nad prostorijama prizemlja su podignuti svodovi oslikani šablonskim dekorativnim oslicima. Ubrzo je palača predana na upravljanje Narodnom muzeju, čiji je prvi postav bio 1868. godine uređen u zapadnom krilu. Za potrebe muzeja zapadno tuškanačko i južno krilo su povišeni za još jednu etažu, a umjesto drvenih šetnica su formirani zidani hodnici s arkadama. Adaptacijama za muzej u većoj mjeri formiran postojeći tlocrtni raspored i oblikovanje pročelja, dok su se kasnije intervencije uglavnom ograničile na manje popravke i prilagodbe zgrade suvremenim tehničkim zahtjevima.⁴²

39 KASSOWITZ-CVIJIĆ, ANTONIJA, 1935., 74.

40 PREMERL, NADA, 1968., 139.

41 MKM – KOZG, BILUŠIĆ, BISERKA; BEDENKO, GRETA; BEDENKO, VLADIMIR; KOVAČ, LEONIDA, 1992., 9; DOBRONIĆ, LELJA, 1988., 369.

42 Detaljnije o obnovama zgrade vidjeti u konzervatorskom elaboratu. HRZ – IDO, RATANČIĆ, BERNARDA, 2018.

Istraživanja palače Amadeo provedena su 2018. godine kao priprema za izradu cjelovitog projekta obnove i izrade novoga stalnog postava Hrvatskog prirodoslovnog muzeja. Istražni radovi su rezultirali utvrđivanjem građevinske geneze palače. Detektirane su najstarije sačuvane strukture (gradski obrambeni bedem), gabariti kuće Kristofora Bornemisse uz dokumentaciju sačuvanih dijelova arhitektonske plastike (kameni okviri vrata i prozora), i najvažnije, definiran je tlocrt palače Antuna Pejačevića iz 1797. godine koja je imala dvoetažnu kazališnu dvoranu u glavnom krilu. Tijekom radova na konstruktivnoj sanaciji zgrade 2021. godine, otkriveni su na zidovima nekadašnje dvorane, barokni iluzionistički oslici kasnog 18. stoljeća (sl. 8, 9),⁴³ s prikazom stupova i atlasata koji nose gređe, kao i medaljonima s portretima u prozorskim nišama. Oslici su raritetni po sadržaju, a ističu se umjetničkom i likovnom kvalitetom. Izrađeni su prijedlozi prezentacije i smjernice za obnovu su sastavljeni s namjerom da se zgrada prilagodi budućem postavu, no uz poštivanje nalaza povijesnih struktura i slojeva.

PALAČA LUDOVIKA JELAČIĆA – ZGRADA REALNE GIMNAZIJE (GRIČ 3 / TRG FRANJE MARKOVIĆA 1 / STROSSMAYEROVO ŠETALIŠTE 16)

Zagrebački potres s početka 2020. godine jako je oštetio veliku trokrilnu zgradu na Griču u kojoj je djelovao Državni hidrometeorološki zavod. Nakon nužnih mjera

43 Dodatna restauratorska istraživanja izvršio je privatni restauratorski obrt *Gilda*, vl. Nives Maksimović.

10 Zgrada na Griču 3, srednjovjekovni prozor u istočnom vanjskom zidu (foto: J. Kliska, HRZ, 2020.)

Grič 3 building, medieval window in the eastern outer wall (photo: J. Kliska, Croatian Conservation Institute, 2020)

učvršćivanja, Hrvatski restauratorski zavod je započeo s konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima koja su obuhvatila izradu detaljnoga arhitektonskog snimka, povijesna i arhivska istraživanja te analizu postojećeg stanja, nadopunjenu mišljenjem statičara.⁴⁴ Izrađena je i dokumentacija ugroženih dijelova zgrade (južnog i sjevernog zabata), što se pokazalo iznimno važnim nakon dodatnih oštećenja i urušavanja dijelova uzrokovanih drugim potresom krajem godine. Zgrada na Griču dosad nije bila predmetom detaljnih istraživanja, a u literaturi je bila spominjana u kontekstu srednjovjekovne kapele ili pojave klasicizma i historicizma u Zagrebu.⁴⁵

Konzervatorsko-restauratorska istraživanja omogućila su uvid u najstarije strukture građevine, poput srednjovjekovne gotičke kapele koja je kasnije djelomice ugrađena u baroknu crkvu kapucina. U istočnom zidu sjevernog krila

palače pronađeni su kameni elementi zazidanog gotičkog prozora (sl. 10), koji je dijelom bio prezentiran i na pročelju, te tragovi svodnih rebara koji ukazuju na izvornu visinu gotičke kapele.⁴⁶

Zbog kasnijih pregradnji, tragovi kapucinske crkve, koja se prostirala na mjestu današnjega istočnog krila, dosta su skromni, a više bi podataka mogla pružiti arheološka istraživanja.

Strukture dvaju starijih sakralnih objekata su 20-ih godina 19. stoljeća djelomično iskorištene za izgradnju palače Ludovika Jelačića.⁴⁷ Klasicistička se palača sastojala od reprezentativnog, sjevernog krila uz koje se nastavljalo istočno krilo sa stanovima za najam. Na spoju dvaju krila nalazilo se višekrako stubište kroz sve etaže, a u dvorištu gospodarski objekti.⁴⁸ Jelačić je, nadalje, podigao i jednokatno južno krilo s izlazom na Strossmayerovo šetalište i s

44 Voditelj istraživanja bila je Bernarda Ratančić. Arhitektonski snimak postojećeg stanja izradila je tvrtka *Vektra* d.o.o., a analizu statike tvrtka *Intrados* d.o.o. Više u: HRZ – IDO, RATANČIĆ, BERNARDA; ŠKARPA DUBRETA, DARIA, Zagreb, *Grič 3, Bivša zgrada Državnog hidrometeorološkog zavoda, Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, 2021.

45 DOBRONIĆ, LELJA, 1971., 128; MARUŠEVSKI, OLGA, 1993., 110; JAKAŠA BORIĆ, VIKI, 2018., 135, 222-224.

46 Ubikacija srednjovjekovne kapele sv. Marije bila je tema više historiografa, no njezina pozicija je potvrđena tek 1941. godine prilikom rušenja susjednih samostanskih zgrada. Usp. JIROUŠEK, ŽELJKO, 1941.a, 14-15; Isti, 1941.b, 5-6; KLAIĆ, NADA, 1951., 136-139; BEDENKO, VLADIMIR, 1989., 102-106.

47 DOBRONIĆ, LELJA, 1967., 38.

48 DOBRONIĆ, LELJA, 1967., 39.

11 Zgrada na Griču 3, zidni oslik pronađen sondom u središnjem salonu s iluzionističkim prikazom arhitekture, detalj kapitela stupa (foto: J. Kliska, HRZ, 2020.)

Grič 3 building, a trompe l'oeil wall painting found in the former main salon, column capital detail (photo: J. Kliska, Croatian Conservation Institute, 2020)

kavanom u prizemlju. Provedenim istraživanjima utvrđena je izvorna tlocrtna dispozicija Jelačićeve palače, a potvrđeni su i arkadno rastvoreni trijemovi na njezinom južnom pročelju. Sondirano je i klasicističko sjeverno pročelje koje se ranije pripisivalo graditelju Bartolu Felbingeru te je utvrđeno prvotno monokromno zeleno obojenje pročelja, kao i to da su kapiteli i baze polustupova načinjeni od kamena, a ukrasni reljefi s prikazima konjanika te figure glava modelirani kao lijevani elementi od štuko mase.⁴⁹ Restauratorskim sondiranjem središnjeg salona otkriveni su zidni oslici s prikazom arhitektonske kompozicije stupova (sl. 11), a u istočnom salonu, neposredno uz zazidani gotički prozor, pronađen je prolaz uokviren stupovima od štuko mramora (sl. 12). Ovi važni nalazi, koji se mogu datirati u vrijeme klasicističke faze sklopa, omogućili su potpuno novo vrednovanje Jelačićeve palače.

U drugoj polovini 19. stoljeća, kompleks je dograđen za smještaj Kraljevske realne gimnazije, po projektu arhitekta Franje Kleina (1864.-1865. godine), čime je nekadašnja palača pretvorena u školsku zgradu, a njezin je izgled iz tog

vremena zadržan sve do danas.⁵⁰ Porušeno je starije stubište i sagrađeno novo, u osi istočnog krila koje je po visini ujednačeno sa sjevernim. Formiran je postojeći tlocrtni raspored s hodnicima prema dvorištu i nizanim prostorijama uz vanjska pročelja. Nad južnim krilom su podignute dvije nove etaže te su sva zapadna pročelja i južno pročelje južnog krila oblikovani u historicističkim stilskim oblicima. U zabatu južnog pročelja bio je izveden visoki reljef s alegorijskim prikazom i grbom grada Zagreba.

Konzervatorsko-restauratorska istraživanja su bila prekinuta zbog razornog potresa 29. prosinca 2020. godine, koji je uzrokovao dodatna oštećenja konstrukcije. Najveća oštećenja su bila na južnom krilu, gdje se urušio čitavi zabat s reljefom, dimnjaci te su popucali svodovi i njihovi spojevi. U mjerama hitne sanacije izvedena su ojačanja i zatege prema uputama statičara, nakon čega su provedena dodatna istraživanja južnog krila. Njima je potvrđena izvorna tlocrtna dispozicija tog krila te su,

⁴⁹ SZABO, GJURO, 1940., 115; DOBRONIĆ, LELJA, 1971., 128; JAKAŠA BORIĆ, VIKI, 2018., 135.

⁵⁰ MARUŠEVSKI, OLGA, 1993., 110.

12 Zgrada na Griču 3, stupovi od štuko-mramora pronađeni sondom u zidu jedne sobe (foto: J. Kliska, HRZ, 2020.)

Grič 3 building, stucco-marble columns found in a wall (photo: J. Kliska, Croatian Conservation Institute, 2020)

uz spomenute, pronađeni još neki elementi unutrašnjeg uređenja.⁵¹ Temeljem svih provedenih istraživanja zgrade na Griču, izrađena je valorizacija nalaza, a prijedlogom prezentacije je neke od pronađenih elemenata predviđeno uklopiti u postav Hrvatskoga povijesnog muzeja kao budućeg korisnika zgrade.⁵²

KUĆA LOVRENČIĆ (DEMETROVA 18)

Kuća Lovrenčić je ranohistoricistička dvokatnica smještena na uglu Demetrove i Basaričekove ulice. Podignuta je za poduzetnika Josipa Lovrenčića 1854. godine, što je zabilježeno datacijom i inicijalima vlasnika J. L. u žbuci na pročelju.⁵³ Nije poznat arhitekt kuće, ali se pretpostavlja da je riječ o nekom od istaknutih graditelja toga vremena u Zagrebu.⁵⁴ Od kraja 19. stoljeća kuća se iznajmljuje za ureda odsjeka Zemaljske vlade, a tijekom 20. stoljeća u njoj su smještene razne državne i javne službe.

Kuća ima neuobičajen tlocrt V-oblika, koji formiraju dva krila, prilagođena trapezoidnom formatu parcele. Prostori

prizemlja, prvog i drugog kata organizirani su nizanjem prostorijama uz hodnike, a uz sjeverno je krilo i glavno stubište, zavojitog oblika, drvene konstrukcije na željeznim traverzama, koje je prema hodnicima etaža rastvoreno superponiranim zidanim stupovima.

Konzervatorska su istraživanja rađena neposredno prije potresa, slijedom prenamjene zgrade za Muzej naivne umjetnosti, ali je konzervatorski elaborat završen tek poslije potresa 22. ožujka 2020.⁵⁵ pa su u njega uključena i mišljenja statičara o stanju nosive konstrukcije. Uz činjenicu da je već duže vrijeme izrazito derutna, u potresu 2020. nastala su teška oštećenja nosivih zidova i međukatnih konstrukcija, posebice krovišta, gdje je došlo do urušavanja dimnjaka i zabata te dijelova krovne konstrukcije.

Istraživanja su pokazala da nije došlo do bitnih promjena u prostornom rasporedu od izgradnje zgrade, tek do neznatnih pregradnji većih prostorija u manje, primjerice velike dvorane u drugom katu. U mnogo prostorija pronađeni su šablonski zidni oslici s kraja 19. i početka 20. stoljeća, skromne likovne vrijednosti, a tek poneki dekorativni motivi,

51 HRZ – IDO, RATANČIĆ, BERNARDA, *Zagreb, Grič 3, Bivša zgrada Državnog hidrometeorološkog zavoda, Izvještaj o dodatnim konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima*, 2022.b.

52 HRZ – IDO, RATANČIĆ, BERNARDA; ŠKARPA DUBRETA, DARIA, 2021.

53 SZABO, GJURO, 1941.; DOBRONIĆ, LELJA, 1988., 307.

54 JAKAŠA BORIĆ, VIKI, 2018., 302, 167.

55 HRZ – IDO, PUHMAJER, PETAR, RATANČIĆ, BERNARDA, *Zagreb, Kuća Lovrenčić (Demetrova ul. 18). Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, 2019.a. Voditelj istraživanja bio je dr. sc. Petar Puhmajer, uz koordinaticu Bernardu Ratančić. Arhitektonski snimak postojećeg stanja izradila je tvrtka *Vektra* d.o.o., a analizu statike tvrtka *Intrados* d.o.o.

13 Kuća Lovrenčić, sjeverno pročelje, prijedlog prezentacije s rekonstrukcijom izvornoga zelenog obojenja (izradili: P. Puhmajer, I. Popović, HRZ, 2020.)

Lovrenčić House, north facade, presentation proposal with the original green colouring (drawing by: P. Puhmajer, I. Popović, Croatian Conservation Institute, 2020)

poput rozeta na stropovima imaju estetsku vrijednost. Plohe i stupovi stubišta bili su izvorno oslikani marmorizacijom, a utvrđena je i obrada pročelja s elementima od žbuke i manufakturne plastike te prvotno, monokromno zeleno obojenje (sl. 13).⁵⁶

Prijedlogom prezentacije u konzervatorskom elaboratu željelo se zadržati prostorni raspored kakav je i danas, uz minimalne korekcije radi bolje funkcionalnosti prostora, poput uspostave mogućnosti kružnog kretanja na svakoj etaži. Predloženo je očuvanje kaljevih peći i povijesne stolarije iz 19. stoljeća, a ostavljena je mogućnost parcijalne prezentacije zidnih oslika,⁵⁷ s obzirom da bi njihovo kompletno otkrivanje bilo financijski i logistički prezahtjevno u odnosu na njihovu vrijednost.

PALAČA NEKADAŠNJEG ODJELA ZA BOGOŠTOVLJE I NASTAVU (OPATIČKA 10)

Zgrada na adresi Opatička 10 još je jedna zagrebačka palača stradala u potresu 2020. koja bila dijelom programskih aktivnosti Hrvatskoga restauratorskog zavoda.⁵⁸ Sagrađena

je izvorno kao trokrilna, jednokatna palača Vojkffy-Paravić, prema projektu graditelja Aleksandra Brdarića 1838. godine u stilu klasicizma, i to na temeljima starijih građevina.⁵⁹ U njoj je krajem 19. stoljeća smješten Odjel za bogoštovlje i nastavu Hrvatske kraljevske zemaljske vlade, a nakon što je 1892. godine predstojnikom Odjela imenovan Izidor Kršnjavi, kreće opsežno preuređenje prema projektima Hermanna Bolléa. Osim nekih izmjena u prostornom rasporedu, najvećim je dijelom uređenje bilo usmjereno u ostvarenje ideje o mjestu na kojem će se likovno prezentirati kulturni temelji na kojima je počivao Odjel i njegovo djelovanje: vjerska pitanja, prosvjetu, znanost i umjetnost. To je ostvareno opremanjem reprezentativnih prostorija prvog kata bogatim repertoarom zidnih slika i štukodekoracija, slikama na platnu i drvenim oplatama. Vrsnoćom i bogatstvom ukrasa ističe se središnja, tzv. Zlatna dvorana s novim visokim zrcalnim svodom, Renesansna i Pompejanska soba, kao i stubišta s pripadajućim predvorjima. Za opremanje je Kršnjavi angažirao cijeli niz istaknutih umjetnika: Ivan Tišov, Ivan Clausen, Robert Frangeš Mihanović, Bela Čikoš - Sesija, Oton Iveković, Vlaho Bukovac, Ferdo Kovačević, Celestin Medović, Rudolf Valdec, a uključen je bio i velik broj vrsnih obrtnika, okupljenih oko zagrebačke Obrtne škole.⁶⁰

Konzervatorskim istraživanjima ispitane su građevinske promjene u cijeloj palači. Vodeći se podacima iz literature i

⁵⁶ HRZ – IDO, PUHMAJER, PETAR, RATANČIĆ, BERNARDA, 2019.a, 237-242.

⁵⁷ HRZ – IDO, PUHMAJER, PETAR, RATANČIĆ, BERNARDA, 2019.a, 249-250.

⁵⁸ Voditelj programa bila je Adela Filip, a povijesno-umjetnička i arhivska istraživanja provela je Edita Šurina. Analizu stanja nosive konstrukcije izradila je tvrtka Intrados projekt d.o.o., a arhitektonsku snimku postojećeg stanja Cving studio d.o.o. Vidi opširno u: HRZ – IDO, ŠURINA, EDITA, *Zagreb, Opatička 10, Palača bogoštovlja i nastave, Povijesna studija i elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, 2021.

⁵⁹ JAKAŠA BORIĆ, VIKI, 2009., 208-211.

⁶⁰ MARUŠEVSKI, OLGA, 2002.

14 Palača Odjela za bogoštovlje i nastavu, zidni oslik u ulaznom prostoru pronađen sondiranjem (foto: A. Filip, HRZ, 2022.)

Palace of the former Department of Religious Affairs and Education, decorative wall painting found by probing in the entrance hall (photo: A. Filip, Croatian Conservation Institute, 2022)

poznatih arhivskih nacрта⁶¹ potvrđene su pretpostavljene osnovne građevinske faze: gradnja dvokrilne klasicističke palače Vojkffy-Paravić 1838. godine, velika historicistička

obnova u doba Kršnjavoga s kraja 19. stoljeća te pregradnja 1913.-1914. godine, kojom su sva tri krila povišena za još jedan kat, a bočna krila dodatno povećana prema dvorištu. Dokumentirano je i obrađeno unutrašnje uređenje te inventar, a sondiranje povijesnih slojeva provedeno je u Renesansnoj sobi, Zlatnoj dvorani, Pompejanskoj sobi te drugim prostorijama. Zidni oslici s kraja 19. stoljeća

⁶¹ O tome više u: DOBRONIĆ, LELJA, 1971., 61-62; MARUŠEVSKI, OLGA, 1977., 47-58; MARUŠEVSKI, OLGA, 1986., 185-202; MARUŠEVSKI, OLGA, 2002., 294-313; JAKAŠA BORIĆ, VIKI, 2009., 207-216; DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2013., 362-372.

pronađeni su i u ulaznom prostoru te na stubištu (sl. 14). Na temelju rezultata istraživanja predloženi su potrebni radovi i dane smjernice za obnovu, s posebnim naglaskom na interijere reprezentativnih prostorija, kako bi se u njima maksimalno sačuvalo povijesno oblikovanje i oprema.⁶²

ZAKLJUČAK

Primijenjene metode u obnovi kulturne baštine nerijetko podrazumijevaju opsežna istraživanja, a posebice se to odnosi na novovjekovne stambene i javne zgrade, poput ovih zagrebačkih, gdje je prisutna izrazita građevna slojevitost. Ona je posljedica kompleksnoga građevnog razvoja te preobrazbi iz prvotne stambene u javnu funkciju koje su se odvijale tijekom 19. i 20. stoljeća. Slijedom svega toga, povijest tih palača ne može se doznati isključivo čitanjem sačuvanih povijesnih izvora, već ponajviše proučavanjem građevinskih struktura *in situ*.

S obzirom na dosadašnju slabu istraženost zagrebačke arhitekture, te radi što hitnijeg pristupanja radovima sanacije šteta od potresa, konzervatorska su istraživanja bila temelj za izradu sve daljnje dokumentacije potrebne za obnovu. Ona su ponudila odgovore za bolje razumijevanje građevnog razvoja ovih zgrada, njihovih tipoloških i prostornih odrednica, a osobito umjetničkih obilježja, u svjetlu brojnih nalaza dosad nepoznatih zidnih oslika.

Uzimajući u obzir iskustvo nedavnih potresa, sustavan pristup pri dokumentiranju stanja i analizi građevnih struktura bio bi poželjan za sve povijesne jezgre naših gradova, posebice onih koji kao Zagreb, nažalost, prethodno nisu bili predmetom iscrpnijih stručnih i terenskih istraživanja. Podrobno poznavanje građevina, bilježenje njihovih karakteristika, kao i sagledavanje u urbanističkom kontekstu, koristan su doprinos ne samo za proučavanje arhitektonske baštine, već i njenu opstojnost ugroženu ljudskim djelovanjem, a naročito prirodnim nepogodama kao što su potresi.

LITERATURA

- ANDRIĆ, NIKOLA, *Spomen-knjiga Hrvatskog zemaljskog kazališta*, Zagreb, 1895.
- BAGARIĆ, MARINA, *Arhitekt Ignjat Fischer*, Zagreb, 2011.
- BEDENKO, VLADIMIR, *Zagrebački Gradec, kuća i grad u srednjem vijeku*, Zagreb, 1989.
- BregovaC pisk, Marina, *Život u palači od 1764. do 2004. godine*, vodič izložbe, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 2004.
- BUNTAK, FRANJO, *Kuće Zrinskih i srednjovjekovni kraljevski dvor u Gornjem gradu u Zagrebu, Iz starog i novog Zagreba I*, 1957., 139-162.

- BUNTAK, FRANJO, O povijesti i ubikaciji dvaju nestalih sakralnih objekata u zagrebačkom Gornjem gradu, *Iz starog i novog Zagreba II*, 1960., 101-132.
- Damjanović, Dragan, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb, 2013.
- DOBRONIĆ, LELJA, *Stare numeracija kuća u Zagrebu*, Zagreb, 1959.
- DOBRONIĆ, LELJA, *Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba*, Zagreb, 1971.
- DOBRONIĆ, LELJA, *Zagrebački graditelji i građevinski ceh u XVIII. stoljeću*, u: *Iz starog i novog Zagreba*, V, 1974., 51-72.
- Dobronić, Lelja, *Razvitak Povijesnog muzeja Hrvatske od oslobođenja do danas* (predavanja 39), Zagreb, 1975., 1-8.
- DOBRONIĆ, LELJA, *Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova*, Zagreb, 1983.
- Dobronić, Lelja, *Neki radovi Ivana Eithera, zagrebačkog graditelja iz 18. stoljeća*, u: *Iz starog i novog Zagreba VI*, Muzej grada Zagreba, Zagreb, 1984., 121-124.
- DOBRONIĆ, LELJA, *Zagrebački Gornji grad nekad i danas*, Zagreb, 1967.
- DOBRONIĆ, LELJA, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, Zagreb, 1988.
- DOBRONIĆ, LELJA, *Slobodni i kraljevski grad Zagreb*, Zagreb, 1992.
- DOBRONIĆ, LELJA, *Stare numeracije kuća u Zagrebu*, Zagreb, 1959.
- Dobronić, Lelja; Pandžić, Ankica, *Palača Hrvatskog povijesnog muzeja: 1764-2004*, Zagreb, Hrvatski povijesni muzej, 2004.
- Hantken von Prudnik, Max, *Das Erdbeben von Agram im Jahre 1880.*, Budimpešta, 1882.
- HORVAT, RUDOLF, *Povijest banske palače*, Zagreb, 1915.
- IVELJIĆ, ISKRA, *Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*, Zagreb, 2007.
- Jakaša Borić, Viki, *Nacrta Aleksandra Brdarića za palaču u Opatičkoj 10, Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 33, 2009., 207-216.
- JAKAŠA BORIĆ, VIKI, *Arhitektura klasicizma i ranoga historizma u Zagrebu*, Zagreb, 2018.
- JIROUŠEK, ŽELJKO, *Kapucinski samostan s crkvom sv. Marije na Griču*, *Hrvatski glas*, 8. lipnja 1941.a, 14-15.
- JIROUŠEK ŽELJKO, *Kapucinski samostan s crkvom sv. Marije na Griču*, *Hrvatski glas*, 9. lipnja 1941.b, 5-6.
- KASSOWITZ-CVLJIĆ, ANTONIJA, *Prve javne pozornice u Zagrebu god. 1780.-1800.*, *Hrvatsko kolo*, 1935., 52-79.
- klaić, nada, *Iz topografije zagrebačkog Gradeca*, 1951., 135-154.
- LASZOWSKI, EMILIJ, *Crtice iz kazališne prošlosti grada Zagreba (1784.-1816.)*, *Narodna starina*, 10, 1925., 79-95.
- Lentić-Kugli, Ivy, *O djelatnosti zidarskog majstora Joannesa Eythera krajem 18. stoljeća u Zagrebu*, *Peristil*, 22, 1979., 111-124.

⁶² Osim zidnih slika i štukatura, tu su i drvene oplata, slike, zrcala, peći, stolarija, podne obloge i kameni elementi.

- MARUŠEVSKI, OLGA, Značenje i postanak palače u Opatičkoj ulici 10, *Kaj*, 3-5, 1977., 47-58.
- MARUŠEVSKI, OLGA, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, Zagreb, 1986.
- MARUŠEVSKI, OLGA, Franjo Klein, graditelj sredine 19. stoljeća, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 17 (1993.), 107-123.
- MARUŠEVSKI, OLGA, *Iso Kršnjavi. Kultura i politika na zidovima palače u Opatičkoj 10*, Zagreb, 2002.
- PERUŠIĆ, MLADEN, Banski dvori – hrvatska Bijela kuća, *Zagreb moj grad*, 41, 2012., 28-33.
- PREMERL, NADA, Ples kao oblik društvenog života u prošlosti Zagreba, *Iz starog i novog Zagreba*, IV, Zagreb, 1968., 139-150.
- PUHMAJER, PETAR, Obnova Dvorane „Ban Jelačić“, u: *Banski dvori*, ur. Nina Obuljen Koržinek, Tajana Pleše, Zagreb, 2019., 57-64.
- PUHMAJER, PETAR, RATANČIĆ, BERNARDA, Banski dvori – gradnja, obnove, naručitelji, *Portal – godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 10, 2019.(b), 113-130.
- SZABO, GJURO, Stari Zagreb, Zagreb, 1941.
- TORBAR, JOSIP, *Izvjeste o zagrebačkom potresu 9. studenoga 1880.*, Zagreb, 1882.
- IZVORI**
- Ministarstvo kulture i medija, Konzervatorski odjel u Zagrebu
- BILUŠIĆ, BISERKA; BEDENKO, GRETA; BEDENKO, VLADIMIR; KOVAČ, LEONIDA, *Konzervatorska studija za palače u Demetrovoj 1 i Demetrovoj 3*, Zagreb, 1992.
- Hrvatski restauratorski zavod, Informacijsko-dokumentacijski odjel
- MAJER JURIŠIĆ, KRASANKA; POŽAR, DIJANA; WOLFF ZUBOVIĆ, MARTINA, *Zagreb, palača Vojković-Oršić-Kulmer-Rauch (Hrvatski povijesni muzej)*, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Hrvatski restauratorski zavod, siječanj 2021.
- PUHMAJER, PETAR, *Zagreb. Palača Bužan (Opatička 8)*. *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*. Svezak 1 i 2, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2021.(a)
- PUHMAJER, PETAR, *Zagreb. Banski dvori (Trg sv. Marka 1 i 2)*. *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*. Sv. 1, 2, 3, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2021.(b)
- PUHMAJER, PETAR, *Zagreb. Banski dvori. Zgrada Vlade Republike Hrvatske (Trg sv. Marka 2)*. *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja pročelja sjevernog dvorišta*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2021.(c)
- PUHMAJER, PETAR, RATANČIĆ, BERNARDA, *Zagreb, Palača Pongratz, Studija povijesnog razvoja*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2014.
- PUHMAJER, PETAR, RATANČIĆ, BERNARDA, *Zagreb. Kuća Lovrenčić (Demetrova ul. 18)*. *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2019.(a)
- RATANČIĆ, BERNARDA, *Zagreb, Palača Amadeo, Hrvatski prirodoslovni muzej*. *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2018.
- RATANČIĆ, BERNARDA, *Zagreb, Palača Pongratz, Visoka 22*. *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, prosinac 2021.
- RATANČIĆ, BERNARDA; ŠKARPA DUBRETA, DARIA, *Zagreb, Grič 3, Bivša zgrada Državnog hidrometeorološkog zavoda*, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, veljača 2021.
- RATANČIĆ, BERNARDA, *Zagreb, Palača Amadeo, Hrvatski prirodoslovni muzej, Stručno mišljenje i smjernice za prezentaciju oslika*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, ožujak 2022.(a)
- RATANČIĆ, BERNARDA; *Zagreb, Grič 3, Bivša zgrada Državnog hidrometeorološkog zavoda*, *Izveštaj o dodatnim konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, lipanj 2022.(b)
- RATANČIĆ, BERNARDA, *Zagreb, Palača Pongratz, Visoka 22*. *Stručno mišljenje i smjernice za obnovu*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, veljača 2023.
- SEKULIĆ, PETAR, *Preliminarni stručni izvještaj o arheološkim istraživanjima nalazišta Zagreb, Banski dvori, sjeverno dvorište, 2021. godine*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, siječanj 2022.
- ŠURINA, EDITA, *Zagreb, Opatička 10, Palača bogoštolja i nastave, Povijesna studija i elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Hrvatski restauratorski zavod, prosinac 2021.
- (Skupina autora) *Zagreb, Banski dvori, Dvorana „Ban Jelačić“ – povijesni pregled, konzervatorsko-restauratorska istraživanja i prijedlog prezentacije zidnog oslika*, *elaborat*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2018.

Abstract

THE BUILDING RESEARCH OF ZAGREB'S UPPER TOWN PALACES

The article provides an overview of the conservation research conducted on eight public buildings in Zagreb's Upper Town from 2019 to 2022, both before and after the 2020 earthquakes. This research marked the initial extensive step towards their forthcoming restoration due to damages of varying degrees. All the considered structures were originally private palaces and houses dating back to the 18th and 19th centuries. However, over time, they were repurposed into public buildings. The Vojković Palace (Matoševa 9), Zagreb's most significant secular Baroque building, now houses the Croatian History Museum. It suffered the most damage and underwent a comprehensive conservation analysis. Similar research was undertaken on the Banski dvori block (1-2, St. Mark's Square), which comprises two Baroque palaces, Rauch and Kulmer. These were combined into one ensemble to serve as the seat of the Croatian Government. The Bužan Palace (Opatička 8), currently the Government Office for General Affairs, is an 18th-century structure. Its present "neo-Baroque" appearance stems from renovations carried out between 1941 and 1943. The Pongratz Palace (Visoka 22), now the State Residence for foreign official visits, is a structure with a rich history, incorporating a medieval city tower. Its appearance is owed to 19th-century renovations by the Pongratz industrial family and later alterations for the Karađorđević family in the 1920s. The Amadeo Palace (Demetrova 1), which houses the Croatian Museum of Natural History, was initially built in the late 18th century as a private residence that later accommodated Zagreb's first theater. Its current appearance was shaped during 19th-century renovations for government offices. The State Hydrometeorological Institute (Grič 3), located

in the former palace of Ludovik Jelačić, which was expanded for a high school (Gymnasium) in the 1860s, also suffered significant damage. Probing its walls revealed medieval stone structures and an exceptional 19th-century stucco design in a first-floor room. The Lovrenčić House (Demetrova 18), a notable mid-19th-century residential building, has been unused since the early 2000s and sustained considerable damage in the 2020 earthquake. Lastly, the palace that once housed the Department of Religious Affairs and Education (Opatička 10), now the Croatian Institute of History, is an extraordinary late 19th-century "Gesamtkunstwerk," seamlessly combining architecture, wall paintings, stucco, and wrought iron.

The detailed conservation reports for the buildings encompassed a historical study, an analysis of their current state and damages, restoration evaluations of both the interior and exterior, interpretations of the overall research findings, and proposals with conservation guidelines. Some reports also incorporated specialized research on wall paintings, stucco, stone, woodwork, or metal. In several instances, laboratory tests on materials were conducted.

These buildings are exemplary representations of 18th- and 19th-century architecture. Given the limited research on Zagreb's historical architecture and the urgent need for repairs due to earthquake damages, the conservation research served as the academic foundation for restoration projects. It offered deeper insights into the buildings' historical context, typological and spatial characteristics, and design elements, enabling the redefinition or, in certain cases, the revelation of their original values. revealing their original values.

